

Gömöri György

Emléksorok Kálmán Béláról

Kálmán Bélát én már alighanem a második világháború alatt megismertem. Akkoriban a Deák téri Várkonyi-fotóstúdióban dolgozott, ami nem volt messze lakásától (az Anker közben lakott). Kálmán nagyra becsülte a házukban lakó képzőművészeket, s miután önállóította magát 1945-ben, továbbra is feljárt a házba. Úgy tudom, jóban volt Szentiványi Lajossal, de nevelőapám, Medveczky Jenő művészetét még többre tartotta. A hetvenes években hozzám írt egyik levelében említi, hogy hazulról megkapta azt a kis zsebkönyvet, amelyben Medveczky Iliász-sorozatát kiadták, és hogy mennyire tetszenek neki ezek a fekete-fehér stílusú, klasszikus szellemiségű művek.

Igazából csak 1964-ben barátkoztunk össze, amikor Bélának már stúdiója volt Bostonban, én pedig egyéves kutatói ösztöndíjjal a Harvard vendéglátását élveztem. Béláék a Commonwealth Avenue-n laktak – ezt a szép bostoni utcát kineveztük az „amerikai Andrassy útnak”, mert kicsit a legszebb budapesti útra emlékeztetett –, lehet, hogy már akkor is megfordultam ebben a lakásban, de arra határozottan emlékszem, hogy 1965 tavaszán meglátogattuk őt és amerikai feleségét, Ednát, a Cape Codon vásárolt nyaralójukban. Utána, amikor már visszatértünk Angliába, levélben tartottuk a kapcsolatot.

Béla amerikai karrierje érdekesen kezdődött. Hozzánk hasonlóan ő is 56-ban hagyta el Magyarországot, de a forradalom alatt jól forgolódott, mert aznap, amikor megalakult Nagy Imre utolsó, már többpárti kormánya, bejutott a Parlamentbe. Itt lefotózta Tildy Zoltánt, Kéthly Annát, Losonczy Gézát és Malétert, majd fölmentek autóval a Várba, a plébániára, ahová éppen megérkezett három katonatiszt kíséretében a kiszabadított Mindszenty bíboros. Kálmán Béla őt is lencsevégre kapta. Ezek a felvételek a szó szoros értelmében aranyat értek, mert (amint azt Béla egyik jóval későbbi leveléből megtudtam), Bécsben 125 dollárt kapott értük az Associated Press-től. Ezek után Béla azok közé a ritka magyarok közé tartozott, akik „gazdagon”, vagyis dollárral a zsebükben érkeztek Camp Kilmerbe. Ahonnan Béla egy nagy chicagói fotóüzembe került, először kulimunkára, de a főnök hamarosan fölfedezte magának a tehetséges magyar menekültet, aki közben egész tűrhetően megtanult angolul, s akire a képmásolásnál nagyobb feladatokat is rá lehetett bízni. Nem sokkal később Bélát megbízta az illusztrált *Life* magazin, hogy készítsen képeket az amerikai magyar menekültekről. Ez a felkérés nagy megtiszteltetés volt, de Béla később panaszkodott, hogy miután ebből a célból körbeutazta az Egyesült Államokat, mintegy húszezer elkészült fotójából a magazin mindössze tizenhatot használt fel. Közölték vele, hogy ez Amerika, itt más neves fényképészek is hasonló „szórással” dolgoznak. Chicago után Béla New Yorkban dolgozott, majd 1960-ban került Bostonba, ahol pár évvel később sikerült megvennie a „Studio 350 Newbury Street” nevű, műszaki felvételeket előkészítő stúdiót, ahol maga is alkalmazásban volt. De Kálmán Béla csak akkortól élhetett igazán művészetének, amikor 1965-ben feleségül vette a jómódú és férje támogatásában nagyvonalú Ednát.

Stúdiója ugyan jól működött, de Bélának egy idő után elege lett a rendelésre készített reklámfotókból. Engem is lefotózott 1974-ben, amikor nála jártam – nosztalgikusan tekintek vissza akkori dús hajzatomra. Viszont a hetvenes években elkezdett utazgatni, és ebből egymás után születtek szebbnél-szebb könyvei. Más szóval főleg portréfotósból, illetve termékeny színházi-operai fotósból (Magyarországon gyakran fényképezett színészeket) Béla először igazi fotóművésszé, majd fokozatosan a fényképezés nemzetközi rangú mesterévé emelkedett. 2007-ben Kecskeméten kiadott *Kálmán Béla utazásai* című albumából látni, hogy bár korábban is voltak díjnyertes „művészfotói” (például az 1955-ös *Poros út a Bükkben*), és már a hatvanas években is csinált érdekes képeket Itáliában, illetve Amerikában, első egzotikus kirándulására 1970-ben került sor, amikor Angkor Watot fényképezte Kambodzsában. Ebből lett az *Angkor* című fotóalbum, ami New Yorkban jelent meg. Ezt kilenc újabb fotóalbum követte európai és amerikai kiadóknál és széles körű nemzetközi elismerés – 1984-ben az UNESCO FIAP nevű fotográfus szövetsége a „mester” címet adományozta Bélának, ő volt az első amerikai, aki ezt a címet megkapta.

Itt megjegyezném, hogy a *Kálmán Béla utazásai* fényképeinek datálása gyakran hibás – nem tudni, ez a mester öregkori feledékenységének vagy a hazai nyomda elírásainak-e az eredménye. Például egy párizsi kéményeket ábrázoló kép (egy amerikai katalógusból tudom, hogy 1962-es) készítési ideje az album szerint 1947, egy brooklyni iskolaépület betört ablakait ábrázoló fénykép pedig 1951-re van datálva, ami azért lehetetlen, mert akkor még Béla egy budapesti fotószövetkezetben működött, be se tette a lábát Amerikába (a helyes dátum: 1961). Ha tehát egy fotótörténész fel akarná dolgozni Kálmán Béla életművét, tüzetes összehasonlító munkát kell végeznie, számos amerikai katalógus figyelembevételével.

De visszatérve fotóművészetére: számos útifénykép után, amelyeknél a szerkesztés csak a pillanat látószögében érvényesült, Kálmán Béla a nyolcvanas években elkezdett fotogramokat, illetve virágkompozíciókat készíteni. Már 1982-ből van egy *Elegáns orchidea* című képe, de később egy egész albumot adott ki *Rare Orchids* címen, amit *Ritka szép orchideák*-nak fordított magyarra. Egyik levelében elmagyarázta nekem, milyen változás állt be életében: öregkorára fotóművészből komputertechnikussá, illetve fotogram-művésszé vedlett. A különleges orchideafotók mellett Béla csigákról és kagylókról is készített költői szépségű fotogramokat.

Ebben a változásban bizonyára szerepe volt Kepes György, Amerikában élő neves képzőművésznek, akivel Kálmán Béla a hetvenes években barátkozott össze, alighanem Cape Codon. Arról, hogy Kepes milyen nagyra értékelte Béla művészetét, én csak 1982-ben értesültem, amikor is Béla megkért, hogy készülő magyarországi retrospektív kiállításának katalógusába fordítsak le egy angolul írt Kepes-szöveget. (A kiállításra egyébként három helyen, Budapesten, Pécsen és Hódmezővásárhelyen került sor 1983 áprilisában.) Kérésébe szíves-örömmel belementem, egy feltétellel: mivel én jóval később kerültem külföldre, mint Kepes, és elég választékos stílusban tudok írni magyarul, ne próbáljon a szerző lényeges változtatásokat eszközölni fordításomon. Ebben meg is egyeztünk, Béla, de állítólag Kepes is meg volt elégedve fordításommal – Béla megköszönvén gyors segítségemet, ezt írta levelében: „jópofa lesz a creden: Kepes Cambr. USA és Gömöri Cambr.UK, hát mi ez, ha nem egy internacionális összeesküvés?”

Hogy fogalmat adjak Kálmán Béla művészetéről, hadd idézzek néhány mondatot ebből a Kepes György-féle katalógusból: „[Kálmán] képei megindító költői metaforák. Visszafogott szuggesztíviával fedi fel a látható világ drámáját, színpompáját és kimeríthetetlen gazdagságát... Válasszon bármilyen témát, khmer templomok ünnepélyes, méltóságteljes architektúrájától az újmexikói égfesztiválok játékos, színesen lebegő léggömbjéig, képeinek ereje s méltósága semmit sem vesz el frissességükből.” Az utóbbi mondat Kálmán egyik legszebb fotóalbumára utal,

amit New Mexicóról állított össze, ennek a címe *Indian Country* – mivel Béláék vettek egy kis nyaralót a varázslatos Santa Fében, 1987-re összegyűlt egy albumra való felvétele a környék legszebb tájairól és sajátos ünnepeiről. Béla nemcsak a Grand Canyon gótikus sziklakolosszusait és a Nambe törzs indián táncosait fényképezte, de elkapott egy olyan pillanatot is, amikor a nap csillag formában, sejtelmesen rásüt egy lombja vesztett nyárfa egyik ágára – ez a *Mesefa Santa Fében*, ami nekem annyira tetszett, hogy kölcsönvettem 1985-ös verseskötetem, a *Nyugtalan koranyár* fedőlapjára. Mivel a Kepes-szöveg fordításával jó szolgálatot tettem neki, Béla, gondolom, nemcsak hogy ingyen adta nekem a fényképet, de külön örült neki, hogy egy általa kedvelt költő használta azt fel.

Mert szerette a magyar irodalmat, és hűséges olvasója maradt verseimnek, írásaimnak. Nem állhatta meg, hogy leveleiben időnként kicsit meglepve megjegyezze: „miből lesz a cserebogár?” Értékelte azt is, hogy én hosszú évekkal ötvenhatos távozásom után „még mindig” jól tudok magyarul, és verset csakis ezen a nyelven írok. Néha információt kért tőlem régen tudott, de fejből kihullott magyar verssorokról. 2002 augusztusában például Gyulai Pál „Hadnagy uram...” kezdetű versének második versszakát kellett kiegészítenem levélben. Az évek során felfedeztük, hogy iskolatársak voltunk: ugyanabba a gimnáziumba jártunk, kis időrendbeli különbséggel. Béla 1939-ben érettségizett a Markó utcai Berzsényi Dániel Gimnáziumban, én pedig 1949–52 között voltam az iskola tanulója. Még ismertem a Béla által nagyrabecsült Vajthó Lászlót, aki nagyon öregem és elkeseredetten bejött hozzánk egy órára helyettesíteni. De a Berzsényit 1952-ben áthelyezték (osztályharcos alapon?) Angyalföldre, és én már másutt, a hasonlóan jó nevű Madáchban érettségiztem.

Amikor 1991-ben újra ellátogattam Bostonba, és előadást tartottam a Harvard szláv tanszékén, természetesen felhívtam Bélát is, aki meghívott másnapra villásreggelire, a Ritz Szállodába. „Miért éppen a Ritzbe?” – kérdeztem, kissé megilletődve a megnevezett hotel többsziligosságától. „Mert itt van a sarkon” – mondta Béla, és valóban, lakásától három percre volt a Ritz, ahol kellemesen megreggeliztünk, *maple*-szirup-öntetes palacsintával. Utána megkérdezte, hol van dolgom. Mondom, a Harvard könyvtárában. „Jó, akkor leviszlek új kocsimon a Harvardra.” Beültünk egy kétüléses, piros Mercedesbe, és úri kényelemben érkeztem el a könyvtárig. De nehogy túlbecsüljem anyagi helyzetét, Béla gyorsan elmondta, ez a kocsni Edna ajándéka az ő hetvenedik születésnapjára, s ezt felesége egy újmexikói százdolláros *tombolán* nyerte! Ahol ez volt a fődíj.

Utoljára Budapesten találkoztunk, alighanem 2004-ben vagy 2005-ben. A dátumra nem emlékszem pontosan, csak arra, hogy Bélának kiállításra volt a Nagymező utcai Mai Manóban, és ott megint lefényképezett, úgy is mint barátját és a nyugati magyar irodalom ismert képviselőjét. Ezután már csak nagybetűkkel írt nekem levelet, egyet-kettőt még 88 éves korában. Egyik utolsó levelében azt írja, sem ő, sem felesége már nem képes ellátni magát, „teljes mértékű segítségre szorulunk”. De még mindig dolgozik egy újabb könyvön, 70 év negatívjaiból! Ennek a címe *The Best of Béla Kálmán* (K. B. legjobb képei) lesz. Nem vagyok fotókritikus, de úgy gondolom, elmondhatjuk, hogy a harmincnál több díjat és kitüntetést birtokló Kálmán Béla legjobb fényképei megközelítik Kertész, Brassai és más világhírű magyar fotóművészek színvonalát. Ami, akárhogy is vesszük, nem kis dolog.